

connexions

La gran amenaça al projecte europeu. Anàlisi de les implicacions de l'auge de l'extrema dreta

[vista prèvia >](#)

La influència de l'extrema dreta a la política europea ha estat una constant als darrers anys, però no és nova ni és fàcil frenar-la. Amb presència al Parlament europeu des de 1984, l'estratègia de l'extrema dreta ha estat la d'imposar la seva agenda a la resta de partits per tal d'aconseguir guanyar la batalla del relat i trencar amb els grans consensos en favor dels Drets Humans i la justícia social que es van assolir a les societats democràtiques després de la Segona Guerra Mundial. Aquest article vol ser una breu radiografia de la seva presència i influència en l'escenari polític europeu actual.

Helena Castellà i Duran

Polítologa

@helenacastella

El 2024 és sens dubte un any decisiu per a la democràcia al món. Més de 4.000 milions de persones decidiran a les urnes els seus representants públics per als propers anys, el 51% de la població mundial, inclosa la ciutadania de la UE. Totes les enquestes auguren que les properes eleccions europees seran un punt d'inflexió on l'heterogènia família de l'extrema dreta europea pot trencar l'hegemonia de socialistes i populars.¹

Aquest punt d'inflexió però, no serà més que la constatació d'una mort anunciada. O més aviat d'una victòria anunciada a veus. Independentment del nombre d'escons obtinguts a les eleccions europees de fa cinc anys o a les eleccions estatals dels diversos parlaments on hi té presència, l'extrema dreta ja ha aconseguit la seva gran victòria: que l'agenda política europea s'acosti cada vegada més als seus postulats.

Analitzar l'auge creixent de l'extrema dreta a la UE i les implicacions que això pot tenir en les properes eleccions

1 CIDOB, «EL MÓN EL 2024: deu temes que marcaran l'agenda internacional».

europees ens presenta diversos reptes. El primer, el fet de definir quins partits podem considerar d'extrema dreta o quins no. És més, podem parlar d'extrema dreta en singular, o hem de parlar d'extremes dretes en plural? El segon, què passa amb aquells partits que, malgrat no encaixar en la definició generalment acceptada d'extrema dreta, defensen postulats o fan discursos propis o propers a l'ideari de l'extrema dreta? Tercer, hi ha una resposta europea comuna per a frenar l'auge d'aquests partits? O hi ha múltiples respostes que, combinades, poden fer que les extremes dretes europees influeixin el mínim possible a l'agenda europea? Com veurem durant aquest article, aquest és un debat complex i ple de matisos.

En els darrers anys, des dels mitjans de comunicació a l'opinió pública parlem molt de l'auge de l'extrema dreta arreu, però de què parlem quan parlem d'extrema dreta? És el mateix que el feixisme o el populisme conservador?

De la mateixa manera que no hi ha una definició consensuada per catalogar un partit polític com a

extrema dreta, tampoc ho és el nom que fem servir per anomenar-los, i això ens porta a dos punts dicotòmics: caure en la generalitat que tot allò que no ens agrada és feixisme, o en la banalització de l'extrema dreta, anomenant-la dreta conservadora o dreta populista —com la periodista i experta en aquest moviment, Alba Sidera il·lustra molt bé en el seu anàlisi de l'extrema dreta italiana al llibre *Feixisme Persistent*.²

Pel que fa a les seves característiques, veiem com tots els partits de l'extrema dreta europea tenen característiques similars, però també moltes diferències entre ells, com ens demostra el fet que, dins el Parlament europeu, s'agrupen en grups polítics diferents. Autors com Cas Mudde han teoritzat sobre les diferències entre partits d'extrema dreta classificant-la en quatre onades.³

Algunes d'aquestes característiques comunes són: la defensa d'un nacionalisme exclouent; el qüestionament dels Drets Humans d'alguns sectors

2 SIDERA, *Feixisme persistent. Radiografia de la Itàlia de Matteo Salvini*.

3 MUDDE, *Ultradreta*.

Durant les darreres legislatures, veiem com els partits d'extrema dreta s'han agrupat principalment en tres grups que són explicatius de les seves diverses famílies

socials —en especial de les persones migrades i racialitzades, sobretot les de religió musulmana; l'ús del discurs populista que busca un enemic —sigui aquest l'establishment, els migrants o les organitzacions internacionals com l'ONU, entre d'altres. Aquests partits, però, també tenen diferències entre ells en assumptes com la seva vinculació amb la religió; el rebuig o l'ús interessat del feminisme; les propostes econòmiques —més liberals, proteccionistes o defensores del que s'anomena xovinisme del benestar segons el país;⁴ o el seu posicionament en assumptes de geopolítica. Aquestes diferències tant a nivell ideològic com pel que fa a les seves propostes polítiques, fan que ens puguem arribar a plantejar si no tindria més sentit parlar d'extremes dretes, en plural.

Com dèiem, un clar exemple que les extremes dretes europees no són un grup monolític és la seva representació al Parlament europeu en les darreres legislatures. Tots sabem amb més o menys detall que els par-

tits que podem denominar d'extrema dreta tenen presència a la majoria de cambres parlamentàries dels estats de la UE i a les seves cambres de representació regionals i locals. De fet, l'extrema dreta governa a estats com Hongria, Itàlia o, fins a finals del 2023, Polònia. Sembla però que som menys conscients de com aquesta es configura a les institucions europees i quines són les seves implicacions, malgrat l'impacte que tenen en el nostre dia a dia, ja que una part significativa de la legislació dels estats membres està condicionada per decisions preses per les institucions europees.

El primer grup d'extrema dreta al Parlament europeu va ser creat al 1984, de la mà del Front National francès, aleshores liderat per Jean Marie-Le Pen⁵ i el partit italià Movimento Sociale Italiano. Aquest primer grup europeu d'extrema dreta portava per nom «Group of the European Right» [Grup de la dreta euro-

pea]. Des de llavors, l'extrema dreta ha canviat el nom del grup polític que l'agrupa diverses vegades, en ocasions convivint dos grups diferents a la vegada.⁶ De fet, durant les darreres legislatures, veiem com s'ha agrupat principalment en tres grups que són explicatius de les diverses famílies de l'extrema dreta europea.

A l'actualitat trobem partits que podem classificar com a extrema dreta dins del grup europeu Identitat i Democràcia, on hi trobem la gran majoria de partits d'extrema dreta populista, entre els quals la Lega Nord italiana, el Rassemblement National francès, Alternative für Deutschland d'Alemanya o les extremes dretes dels estats escandinaus. Un altre grup és el dels Conservadors i Reformistes on hi trobem VOX, Prawo i Sprawiedliwość [Llei i Justícia de Polònia] o Fratelli [Germans d'Itàlia de Georgia Melloni]. I finalment al grup dels no-adscrits, hi ha també partits d'extrema dreta, entre ells al Fidez hongarès, partit de Viktor Orbán que va començar la legislatura al Partit Popular europeu,

⁴ És el terme que s'utilitza per descriure els partits d'extrema dreta que defensen models amb un estat del benestar fort però només pels autòctons.

⁵ Eurodiputat fins al 2019. Actualment a França l'hereu natural del Front National és el partit Rassemblement National, liderat per la filla de Jean-Marie Le Pen, Marine Le Pen, que en aquests moments lidera les enquestes a França, tant a les eleccions europees com a les presidencials.

⁶ McDONNELL; WERNER, *International Populism. The radical right in the European Parliament*.

d'on va marxar el març de 2021 després d'una crisi interna del grup pels posicionaments de Fidez.⁷

Des d'aquell 1984 quan italians i francesos van crear el primer grup polític d'extrema dreta amb setze eurodiputats, la presència de l'extrema dreta al Parlament europeu no ha deixat de créixer, com tampoc ho ha deixat de fer als respectius parlaments estatals. Es fa difícil però donar xifres exactes per il·lustrar l'evolució d'aquest creixement perquè, de la mateixa manera que hi ha disparitats d'opinions respecte a quins partits són considerats d'extrema dreta i quins no, la forquilla de diputats que acompanyen aquestes diferents interpretacions és àmplia. A les darreres eleccions europees, el grup europeu d'Identitat i Democràcia, que agrupa bona part de l'extrema dreta europea, va obtenir 73 eurodiputats procedents de nou estats membres diferents.⁸

7 DE MIGUEL, «Los populares europeos fuerzan a Orbán a retirar sus diputados del grupo parlamentario».

8 Durant la legislatura el nombre de diputats de cada grup canvia per moviments de partits entre grups. Durant la legislatura 2019-2024, a més, hi va haver l'aplicació del Brexit que també va restar diputats a determinats grups.

A aquests cal sumar-hi els eurodiputats d'extrema dreta del grup dels Conservadors i Reformistes i els del grup dels no-adscrits que sumats, i malgrat els temors previs a les eleccions, no van aconseguir el 33% dels representants a la cambra. Aquest 33% hagués suposat un punt d'inflexió pel que fa a la capacitat de l'extrema dreta a bloquejar moltes iniciatives parlamentàries que necessitarien d'una coalició de gran part de la resta de la cambra per a seguir endavant i trencarien amb la gran coalició històrica de populars i socialistes.⁹

Les enquestes per a les eleccions europees del juny del 2024 no són massa més esperançadores. De fet, totes elles apunten al fet que el vot a partits d'extrema dreta podria trencar clarament la majoria de socialdemòcrates i populars que ha imperat fins ara al Parlament europeu i que a les darreres eleccions ja se sustentava amb el suport dels liberals. Les enquestes agregades

9 DENNISON; ZERKA, «The 2019 European election: how anti-europeans plan to wreck Europe and what can be done to stop it».

del mitjà de comunicació POLITICO¹⁰ pronostiquen, en les darreres dades del 28 de desembre de 2023, un augment d'escons per a tots els grups europeus on hi ha partits d'extrema dreta.¹¹ Això podria significar que, segons quin sigui el resultat final, i segons la capacitat que tinguin els diversos partits d'extrema dreta en unir-se en un sol grup polític, podrien passar per davant dels socialistes com a segon grup més gran de l'eurocambra.

La configuració de la nova cambra post-eleccions presenta també altres interrogants. Un dels principals, pel tema que ens ocupa en aquest article, és si la resta de partits del Parlament europeu seguiran amb l'acord al que van arribar a l'inici de la legislatura actual d'impulsar un cordó sanitari a l'extrema dreta. Aquest acord consistia en impedir que l'ex-

10 POLITICO, «Polls of polls».

11 Segons la projecció de POLITICO, el grup Identitat i Democràcia passaria dels actuals 58 eurodiputats a tenir-ne 89, i el grup dels Conservadors i Reformistes, dels 67 als 78 eurodiputats. Sense comptar els nous partits d'extrema dreta que han emergit amb força els darrers cinc anys a diversos estats de la UE o els partits d'extrema dreta que es troben al grup dels No-Adscrits, com ara el partit de Viktor Orban a Hongria, Fidez, que té ara mateix 12 eurodiputats.

Hem vist ja algunes excepcions durant aquesta legislatura que poden augurar un cordó sanitari molt dèbil o insuficient la propera

trema dreta presidís comissions de treball o altres càrrecs de rellevància al Parlament europeu. L'acord també incloïa el fet de no signar esmenes ni iniciatives proposades per l'extrema dreta i per evitar que fossin ponents d'informes sensibles.

Ara bé, malgrat aquest acord, hem vist ja algunes excepcions durant aquesta legislatura que poden augurar un cordó sanitari molt dèbil o insuficient la propera legislatura: d'una banda, el fet que aquest cordó sigui molt clar pel que fa als partits del grup Identitat i Democràcia però no pas pels que formen part del grup dels Conservadors i Reformistes, que a hores d'ara ja ostenta la vicepresidència d'algunes comissions.¹² De l'altra, hem vist com el Partit Popular Europeu ha arribat a acords amb aquests partits en temes com el Pacte Verd Europeu, per limitar-ne l'ambició.¹³

Les implicacions de la presència de l'extrema dreta a la UE, però,

12 És el cas de l'eurodiputada de VOX Mazaly Aguilar, que ostenta la vicepresidència tercera de la comissió d'Agricultura al Parlament europeu.

13 AYUSO, «La UE logra pactar la polititzada Ley de Restauración de la Naturaleza».

van molt més enllà del resultat que aquests partits puguin treure a les eleccions del juny d'aquest 2024 o dels acords posteriors per a contenir la seva influència. No podem oblidar que el Parlament europeu és només una de les quatre institucions principals de la UE i que la majoria de decisions s'han de prendre de manera consensuada amb el Consell de la UE.

La Comissió Europea, els membres de la qual s'escullen després de les eleccions europees, és el poder executiu de la Unió i l'encarregada de presentar propostes de noves legislacions. El seu president o presidenta és proposat pel Consell Europeu, format pels estats, en base al resultat de les eleccions al Parlament europeu i als equilibris dels grups polítics, que l'ha de votar després d'exposar el seu programa. La resta de comissaris, però, s'escullen a proposta dels estats membres i han de ser votats afirmativament per Parlament i Consell.

Les altres dues institucions, també amb un gran poder decisor, són el Consell Europeu i el Consell de la UE, que a grans trets, representen

els governs dels estats membres. Per tant, el poder que tingui l'extrema dreta en el si dels governs d'aquests estats membres té molt a dir en les seves implicacions directes i indirectes en les polítiques i la legislació que s'impulsen des de la UE. A aquest fet cal sumar-hi el que Mudde anomena la quarta onada de l'extrema dreta, que comporta la transformació de partits conservadors en partits d'extrema dreta, com va passar amb el Fidez hongarès, i que inevitablement també condiciona les decisions de les institucions europees.¹⁴

Actualment, ja podem veure clares evidències de la influència de l'extrema dreta a la política europea. Com dèiem a l'inici d'aquest article, la gran victòria de l'extrema dreta, a banda del poder directe que puguin tenir en una institució o altra, ha estat la seva capacitat de marcar l'agenda, en aquest cas l'europea, i de moure l'eix ideològic no només cap a la dreta sinó també per a normalitzar discursos que fins fa

14 Entrevista al polític Cas Mudde a SIDERA; ARNAU, *Guia pràctica contra l'extrema dreta. Entendre i combatre els nous feixismes d'arreu del món*.

Més enllà de la clara influència de la presència de l'extrema dreta en la deriva restrictiva vers les migracions, altres temes han estat afectats per aquesta presència de diferent manera, com és el cas de les polítiques d'igualtat

uns anys no eren acceptables per a la majoria de la societat. És el que s'anomena la finestra d'Overton: a base de radicalitzar els seus discursos, han estat capaços d'ampliar els marcs d'allò acceptable per una societat, han trencat amb el sentit comú i els grans consensos que ens unien com a societats democràtiques.¹⁵ Durant aquesta legislatura n'hem vist alguns exemples clars, sobretot pel que fa al relat i a les polítiques en l'àmbit de la gestió de les migracions. El més recent han estat els acords en relació amb el Pacte Europeu de Migració i Asil,¹⁶ el paquet de normativa europea que regula les polítiques d'aquest àmbit a la UE.

Aquests acords són la constatació de com s'ha acabat comprant part del relat de l'extrema dreta pel que fa a la negociació de facto de l'asil com un dret humà, donant l'opció als estats membres d'acollir o de pagar perquè siguin d'altres qui acullin. L'acord també fixa contextos d'anomena-

da «emergència» on el dret humà de tota persona a poder demanar asil està condicionat a la situació d'emergència, de la mateixa manera que els drets dels menors. Aquests també fan evident l'aposta per seguir ampliant l'externalització de la gestió de les fronteres per a contenir les arribades en tercers estats sense garantia que aquests respectin els Drets Humans més bàsics de les persones que intenten creuar el mar Mediterrani.¹⁷ Un acord que es dona al mateix moment que l'Estat francès ha aprovat una llei d'immigració més restrictiva que l'actual, criticada per l'esquerra i per alguns ministres del propi govern del liberal Emmanuel Macron, i celebrada per l'extrema dreta com una victòria del seu relat anti-immigració.¹⁸

Els darrers anys hem pogut veure com, mentre d'un costat la Comissió Europea aprovava un Pla d'Acció contra el Racisme,¹⁹ les polítiques

migratòries, lluny d'avançar en un model que fixi vies legals i segures d'arribada i la garantia dels Drets Humans de les persones migrades, ha apostat per un camí que contribueix a la criminalització de la migració, especialment de la irregular, comprant així el relat de l'extrema dreta en aquest àmbit.

Més enllà de la clara influència de la presència de l'extrema dreta en la deriva restrictiva vers les migracions, altres temes han estat afectats per aquesta presència de diferent manera, com és el cas de les polítiques d'igualtat. Aquí, l'extrema dreta no presenta una estratègia conjunta. Mentre que en alguns estats, principalment aquells on l'extrema dreta és més conservadora —a grans trets, els partits d'extrema dreta que es troben al grup dels Conservadors i Reformistes— segueixen una estratègia de retallada dels drets de les dones i les persones LGBTI+ i de qüestionament de les polítiques feministes titllades d'«ideologia de gènere», en d'altres estats, com França, l'extrema dreta justament fa servir els drets de les dones i de les persones LGBTI+ com a instrument per atacar les persones migrades,

15 ASTOR, «How the politically unthinkable can become mainstream».

16 Aquests acords, presos pels equips negociadors, encara no s'han ratificat formalment per part del Parlament europeu i el Consell, tal com exigeix el procediment de codecisió de la UE.

17 PICUM, «Over 50 NGOs pen eleventh-hour open letter to EU on human rights risks in Migration Pact».

18 FCADENAS, «La ley de migración en Francia: Macron someterá el texto al Constitucional para verificar sus puntos más polémicos».

19 EUROPEAN COMMISSION, «Anti-racism Action Plan 2020-2025».

Diferents estratègies per combatre l'extrema dreta seran més o menys efectives en diferents espais, i diversos actors condicionen l'èxit o el fracàs d'aquestes estratègies

argumentant que l'arribada de persones d'altres tradicions culturals i religioses posa en risc els drets i llibertats aconseguits les darreres dècades.²⁰ Aquesta instrumentalització de les polítiques d'igualtat amb interessos racistes és el que des de l'acadèmia s'ha anomenat femonacionalisme i homonacionalisme.²¹

En aquest cas, no veiem una influència tan clara del discurs de l'extrema dreta que faci retrocedir en els avenços aconseguits a escala europea en matèria de polítiques d'igualtat. Malgrat això, la influència de l'extrema dreta en aquest àmbit es concreta en dos sentits: d'una banda en una xarxa d'organitzacions conservadores i molt poderoses que treballen per a retrocedir en avenços en temes com el dret a l'avortament, l'educació sexual a les escoles o el matrimoni igualitari, i que tenen poder i influència a molts estats de la UE.²² De

l'altra, en el retrocés en drets de les dones i les persones LGBTI+ en estats on governa o ha governat l'extrema dreta i en la incapacitat de les institucions europees per aturar aquests retrocessos. És el cas de les restriccions al dret a l'avortament a Polònia o dels drets de les persones LGBTI+ a Hongria.

Un cop analitzada, d'una banda, la presència de l'extrema dreta a la UE i, de l'altra, la seva influència en les polítiques comunitàries, amb un ull posat a les properes eleccions europees i el resultat que aquesta amalgama de partits puguin obtenir, volem acabar aquest article fent una reflexió sobre quines haurien de ser les estratègies que els partits democràtics facin servir per tal de frenar la seva presència i influència.

Com hem intentat analitzar fins aquí, el cert és que més enllà del resultat que obtinguin els partits d'extrema dreta a les properes eleccions europees i dels equilibris de poder que en resultin, l'extrema dreta ja influencia la política comunitària. Ho fa de diverses maneres: imposant la seva agenda política i movent l'eix ideològic cap a la dreta, amb conseqüències tant en l'opinió

pública com en la resta de partits polítics; contribuint a la polarització de la política europea; amb el seu poder de veto en les decisions europees a través del Consell de la UE; i finalment, a través de la seva capacitat de decisió i influència a cadascun dels estats membres, que són els que acaben aplicant la normativa europea.

Cal tenir clar que, de la mateixa manera que les característiques que determinen que un partit sigui considerat d'extrema dreta no són clares, tampoc hi ha una única estratègia per a confrontar-la. Diferents estratègies per combatre l'extrema dreta seran més o menys efectives en diferents espais, i diversos actors condicionen l'èxit o el fracàs d'aquestes estratègies. A escala europea, doncs, l'estratègia ha de passar per múltiples espais i actors: A les institucions europees, amb estratègies com el cordó sanitari, per evitar que l'extrema dreta tingui poder a la nova configuració del Parlament europeu; i a cadascun dels estats membres, aplicant aquesta mateixa estratègia de cordó sanitari per evitar que puguin condicionar tant les polítiques estatals com el paper dels estats en les negociacions europees.

20 PEREZ COLINA, «Instrumentalización de la defensa de los derechos de las mujeres y racialización del sexismo».

21 FARRIS, *In the name of women's rights. The rise of femonationalism*.

22 DATTA, «Tip of the Iceberg: Religious Extremist Funders against Human Rights for Sexuality & Reproductive Health in Europe».

Dos elements imprescindibles per barrar el contagi del discurs de l'extrema dreta centrats en evitar que tinguin capacitat de decisió i no comprar la seva agenda

Aquest cordó però, resulta totalment ineficient, fins i tot contraproductiu, si, mentre es veta als partits d'extrema dreta dels espais de decisió i de negociació, a la vegada es compra el seu relat de qüestionament dels Drets Humans, d'estigmatització de les persones migrades o de demonització de l'educació sexual a les escoles, per posar només alguns exemples. L'experiència ens demostra que aquest cordó tampoc resulta afectiu si, per un altre costat, els mitjans de comunicació sobredimensionen la veu de l'extrema dreta i compren el seu llenguatge i la seva agenda.²³

L'estratègia per frenar la seva influència a les institucions europees, doncs, hauria de passar per dos elements principals que s'haurien d'aplicar a tots els espais que tenen influència directa o indirecta a la política europea. Dos elements imprescindibles per barrar el contagi del discurs de l'extrema dreta centrats en evitar que tinguin capacitat de decisió i no comprar la seva agenda. Més enllà del percentatge de vot que hagin pogut

obtenir en cada una de les eleccions, el seu èxit és que partits que no considerem d'extrema dreta, ja siguin de la família liberal, conservadora o fins i tot socialista, hagin comprat el seu relat respecte a les migracions, l'educació sexual, als drets de les persones trans*, als drets de les dones o a l'emergència climàtica.

Així, a la pregunta de si les eleccions europees del juny del 2024 són un punt d'inflexió pel que fa a la influència de l'extrema dreta en la política europea, el més probable és que més que un punt d'inflexió, siguin la continuació d'una tendència ascendent en els darrers anys. Una tendència ascendent d'un fenomen polític que, de fet, fa molts més anys que és present tant a les institucions europees com a cadascun dels seus estats membres. Un exemple clar és l'Estat espanyol, on l'extrema dreta no ha deixat de ser mai present en l'escenari polític i social malgrat que fins a l'arribada de VOX, no havia obtingut representació a cap parlament autonòmic ni estatal.²⁴ La seva influència es concreta de moltes

maneres diferents i tot i que tenen uns enemics molt concrets, als que qüestiona el seu dret a viure lliures d'opressions —els migrants, les feministes, les persones LGBTI+, les defensores de drets humans, els ecologistes...—, l'augment de la seva influència té conseqüències negatives per a tota la societat. Perquè la seva agenda qüestiona els Drets Humans, l'Estat de dret i social i els grans consensos democràtics. Només uns partits democràtics i una UE conscients d'aquests riscos i suficientment determinats a fer-hi front, podran trencar aquesta tendència ascendent de la seva influència. ■

23 KRZYŻANOWSKI; EKSTRÖM, «The normalization of far-right populism and nativist authoritarianism: discursive practices in media, journalism and the wider public sphere/s».

24 URBAN, *La emergencia de VOX. Apuntes para combatir a la extrema derecha española.*

■ Bibliografia

ASTOR, Maggie. «How the politically unthinkable can become mainstream». A *New York Times*, 26 de febrer de 2019.

AYUSO, Silvia. «La UE logra pactar la polititzada Ley de Restauración de la Naturaleza». A *El País*, 10 de novembre de 2023.

CASTELLÀ, Helena. *L'extrema dreta, un fenomen europeu. Anàlisi de la presència i impacte de la nova extrema dreta a Europa i als Països Catalans* [en línia]. Barcelona: Fundació Irla, 2017. Disponible a: <www.irla.cat>.

CIDOB. «EL MÓN EL 2024: deu temes que marcaran l'agenda internacional» [en línia]. A 15 de desembre de 2023. Disponible a: <www.cidob.org>.

DATTA, Neil. «Tip of the Iceberg: Religious Extremist Funders against Human Rights for Sexuality & Reproductive Health in Europe» [en línia]. A 15 de juny del 2021. Disponible a: <www.epfweb.org>.

DE MIGUEL, Bernardo. «Los populares europeos fuerzan a Orbán a retirar sus diputados del grupo parlamentario». A *El País*, 3 de març de 2021.

DENNISON, Susi; ZERKA, Pawel. «The 2019 European election: how anti-europeans plan to wreck Europe and what can be done to stop it» [en línia]. A *European Council on Foreign Relations* a febrer del 2019. Disponible a: <www.ecfr.eu>.

EUROPEAN COMMISSION. «Anti-racism Action Plan 2020-2025» [en línia]. A setembre del 2020. Disponible a: <www.commission.europa.eu>

F.CADENAS, Julia. «La ley de migración en Francia: Macron someterá el texto al Constitucional para verificar sus puntos más polémicos». A *Newtral*, 21 de desembre de 2023.

FARRIS, Sara. *In the name of women's rights. The rise of femonationalism*. Durham: Duke University Press, 2017.

FUNDACIÓN DE LOS COMUNES. *Familia, Raza y Nación en tiempos de posfascismo*. Madrid: Editorial Traficante de Sueños, 2020.

POLITICO. «Polls of polls» [en línia]. Disponible a: <www.politico.eu>.

PEREZ COLINA, Marisa. «Instrumentalización de la defensa de los derechos de las mujeres y racialización del sexismo». A FUNDACIÓN DE LOS COMUNES (ed). *Familia raza y nación en tiempos de fascismo*, Madrid: Traficante de sueños, 2020.

KRZYŻANOWSKI, Michał; EKSTRÖM, Mats. «The normalization of far-right populism and nativist authoritarianism: discursive practices in media, journalism and the wider public sphere/s». A *Discourse & Society*, vol. 33, núm. 6, pàg. 719-729, 2022.

McDONNELL, Duncan; WERNER, Annika. *International Populism. The radical right in the European Parliament*. Londres: C. Hurst & Co., 2019.

MUDEDE, Cas. *Ultradreta*. Barcelona: Edicions Saldonar, 2020.

PICUM. «Over 50 NGOs pen eleventh-hour open letter to EU on human rights risks in

Migration Pact» [en línia]. A 18 de desembre de 2023. Disponible a: <www.picum.org>.

SIDERA, Alba. *Feixisme persistent. Radiografia de la Itàlia de Matteo Salvini*. Barcelona: Edicions Saldonar, 2020.

SIDERA, Alba; ARNAU, Jordina. *Guia pràctica contra l'extrema dreta. Entendre i combatre els nous feixismes d'arreu del món*. Lleida: Pagès editors, 2022.

URBAN, Miguel. *La emergencia de VOX. Apuntes para combatir a la extrema derecha española*. Barcelona: Crítica & Alternativa, 2019.